

Diskurs islamofobije u književnosti: tri tematska pristupa

Ahmed Isanović

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Sažetak

Književnost, kao ideološki veoma potentno područje, često služi kao instrument potvrđivanja statusa quo, osnaživanja postojećih odnosa moći, te oblikovanja društveno-političke svijesti. S druge strane, književnost je i snažno polje propitivanja, razumijevanja i dekonstruiranja ideoloških mehanizama koji nude, iz centara moći kreiranu i izobličenu sliku stvarnosti. Na takvoj premisi, ovaj rad pokušava denaturalizirati ideološki konstruiranu predstavu o islamu i muslimanima koja se javlja u obliku nove velike naracije Zapada. Analizirajući tri romana: *Subota* Ian MekEvan (Ian McEwan), *Pokoravanje* Mišel Uelbek (Michel Houellebeck) i *Nerado fundamentalist* Hamid Mohsin (Hamid Mohsin), rad se bavi tematiziranjem islamofobije unutar književnog diskursa, gdje su uočljiva tri književna pristupa temi (islamofobiji): manifestni, latentni i problemski. **Ključne riječi:** islamofobija, ideologija, književno-tematski pristupi, Ian MekEvan, Mišel Uelbek, Hamid Mohsin.

Uvod: islamofobija kao ideologija

*Ali, ne zaboravimo: dovoljno je stvoriti nova imena
i procjene i privid istine da bismo u konačnici stvorili nove stvari
(Friedrich Nietzsche)*

U širem smislu islamofobija se najčešće definira kao strah od islama i njime prouzrokovano neprijateljstvo naspram islama. Prema Parvez Ahmedu (2014: 146) islamofobija ima za posljedicu prihvatanje sljedećeg: islam je monolitan i ne može se prilagoditi novim realnostima; islam ne dijeli iste vrijednosti s ostalim vodećim religijama; islam je kao religija inferioran u odnosu na Zapad; islam je arhaičan, barbarski i iracionalan; islam je religija nasilja i podržava terorizam; islam je nasilna politička ideologija. Elke T. Šnajder smatra (2014) da islamofobija nije utemeljena na stvarnome stanju, već da je ona društvena konstrukcija kojoj je cilj ostvariti izvjesne interese određenog društva, politike ili ideologije. *Islamofobija je trend rođen u imperijama, čiji su korijeni u imperijalizmu* (Al-Shaikh-Ali 2014: 470). Dakle, islamofobija nije počela 11. septembra, već mnogo ranije (orijentalizam možemo smatrati pretačom islamofobije), ali svoju kulminaciju doživljava napadom na njujorške blizance, ili možda još ranije: Islamskom revolucijom u Iranu.

Ideologija je sistem mišljenja i vjerovanja, ali je i sistem označitelja i simbola kojima je naš svijet ili susret sa svijetom oblikovan.¹ Arbitrarna i artificijelna priroda simboličkih formi, te njihova otvorenost za upisivanje proizvoljne semantike, omogućava ideološko značenje ili ideološki

¹ U radu termin ideologija upotrebljavam pretežno u marksističkom značenju kao manipulativni sklop vrijednosti, predodžbi i uvjerenja koji ljudima zastire pogled za stvarnost kakva jeste, odnosno kao lažna svijest koja izražava interese vladajuće političke skupine. Pored toga, ideologiju razumijevam i u poststrukturalističkom smislu (koje je srodno marksističkom) kao simbolički sistem predodžbi sastavljen od ideja, pojmova, mitova i slika, u kojemu ljudi žive svoje imaginarne odnose prema stvarnim uvjetima postojanja. Ideologija, prema tome, nastoji vlastiti pogled na svijet naturalizirati na način da postane prihvaćen kao nužnost ili datost sama po sebi (više vidi u Biti 1997: 133–137).

oblikovanu stvarnost. Kada je riječ o islamofobiji kao novoj ideologiji, čini se, kako ističe Kris Alen (2014: 87), da nije relevantno da li su simboličke forme koje predstavljaju islam istinite, već je važno kako te forme uspostavljaju ideje, značenja i odnose. Značenja i njihov prenos (putem diskurzivnih praksi) ideološki su ustanovljeni i njihova uloga jeste da stvaraju i održavaju odnose moći. *Islamofobiju ne čine neka specifična djela, praksa, diskriminacija ili predrasude, već, preciznije, čini je značenje koje se prenosi, a potom oblikuje, uvjetuje i podstiče djela, praksu, diskriminaciju i predrasude* (Allen 2014: 88). Alen promatra (2014: 113) islamofobiju kao jednu ideologiju koja je po funkciji i svrsi slična rasizmu (samo što u pitanju nije rasa nego religijska zajednica) i drugim sličnim pojavama, te koja proizvodi i održava negativno vrijednosno značenje muslimana i islama u savremenim okolnostima.

Korištenje pojmova islam, islamsko i musliman nisu tek samo znakovi koji upućuju na određenu stvar ili pojavu, nego, kako naglašava Alen (2014: 118), prenose i neko ideološko značenje. Ono što Edvard Said posebno naglašava jeste da pojam islam, onako kako se danas koristi, zapravo je djelomično fikcija, djelomično ideološka oznaka, a najmanje označavanje religije islam. U tom smislu, Said, na tragu poststrukturalističkih teoretskih postavki, naglašava kako *treba jasno reći o kulturnom diskursu i o unutaršnjem protoku u kulturi da ono što uobičajno kruži nije 'istina', nego su to reprezentacije* (Said 1999: 31). Diskurs, kao jedan od ključnih termina savremene humanistike, ne upotrebljavam samo u prostom značenju kao govor ili iskaz, već i kao sistem koji proizvodi i komunicira određena značenja iza kojeg stoje izvjesne instance i odnosi moći.² Prema tome, u kontekstu teme ovog rada, analiza diskursa islamofobije znači analizu značenjskih odnosa koji otkrivaju njegovu ideološku pozadinu. Ključni mislilac koji diskurs promišlja kao oblik moći koji nije pouzdan izvor saznanja i istine, već ljudska konstrukcija oblikovana intencijom formiranja željene stvarnosti i uspostavljanja poretka, jeste Mišel Fuko. Pitanje istine se postavlja kao ključni problem diskurzivno konstruisane realnosti, pa prema tome, u knjizi *Znanje i moć*, Fuko navodi: *Istina je od ovog svijeta, ona je stvorena zahvaljujući se mnogostrukim prisilama. I sadrži obvezatne efekte moći. Svako društvo ima svoj režim istine, svoju 'opću politiku' istine: tj. tipove diskursa koje prihvaća i čini da funkcioniraju kao istiniti; mehanizme i instance koji omogućuju da se razlikuju istiniti ili pogrešni*

² Više vidi u Biti 1997: 58–65.

izričaji, način na koji se sankcioniraju jedni i drugi; tehnike i postupke koji se koriste da se dođe do istine; status onih koji su zaduženi za to da naznače ono što funkcionira kao istinito (Foucault 1994: 160). Na tom tragu, diskurs islamofobije definiram kao istinu o islamu i muslimanima koja se fabricira i kontekstualizira prema intencijama onih koji upravljaju političkim i ideološkim tokovima, odnosno onih koji upravljaju realnostima. A rezultat toga, kako Said naglašava (2003: XLVI), jeste postizanje brojnih manipulativnih ciljeva, kuhanje novog hladnog rata, poticanje rasne antipatije, mobilizacija za mogući napad, omalovažavanje muslimana i Arapa preko čega se uzdiže posebnost Zapadnog identiteta i vrijednosti, a možda najvažnije, opravdavanje hegemonijskih i imperijalnih pretenzija Zapada prema muslimanskom svijetu.

Osnovna hipoteza rada jeste da islamofobija ima izrazitu društvenu, političku i diskurzivnu moć. Islamofobija kao nova ideologija oblikuje svijest i percepciju ljudi putem diskurzivnih praksi (masovnih medija, umjetnosti, popularne kulture itd.) koje često konstruiraju realnosti, oblikuju jedan imaginarni svijet gdje su uspostavljeni odnosi koji odgovaraju političkim ili ideološkim instancama. Umjetnost je često u službi propagande i jedan je od njegovih najsnažnijih instrumenata. Umjetnička djela nisu nužno u službi vrline, već se ona veoma često koriste u nehumane svrhe poput širenja predrasuda, laži, mržnje, strahova koji mogu potaknuti na sukob i posredovati iskrivljeno percipiranje stvarnosti. Kao globalno važna tema, islamofobija je pronašla vlastiti izraz i u umjetničkim djelima, te joj je pristupano na različite načine. Posredstvom ovog rada želim ponuditi tri tematska pristupa (manifestni, latentni i problemski)³ islamofobiji na primjeru književnih djela (*Subota* Ian Meehan, *Pokoravanje* Mišel Uelbek i *Nerado fundamentalist* Hamid Mohsin), čime pokušavam pokazati tri različita pogleda na islamofobiju. Pristup koji zauzimam u radu blizak je onom koji je ponudio Alen (2014: 117), a koji podrazumijeva da se, kada je riječ o islamofobiji, bavimo načinom na koji se o muslimanima i islamu misli, govori i piše; načinom na koji se motre, razumijevaju, kako se odnosi prema njima: islamofobija se mora baviti svim instrumentima mišljenja, stavova i djelovanja koji se tiču muslimana i islama, bilo da su oni tačni ili netačni, zbilja ili imaginacija.

³ Treba naglasiti da ovo nisu jedini pristupi, da postoji niz drugih pristupa temi, ali sam, u kontekstu islamofobije, ove pristupe smatrao vrijednim isticanja.

Nakon pada komunizma, Zapad je odredio islam kao glavnu, stratešku metu. Jednim dijelom konstruiranje neprijatelja, ideološkog oponenta proističe iz potrebe za homogeniziranjem, mobiliziranjem i moralnim idealiziranjem vlastitog, dok s druge strane, konstruiranje antagoniste proizilazi iz tendencije da se vlastiti postupci i namjere opravdaju koliko god bili nehumani. U slučaju SAD-a možemo reći – pozivajući se na Noama Čomskog (Noam Chomsky) i njegovu iscrpnu kritiku politike SAD-a, koju ponajviše iznosi u djelu *Hegemonija ili opstanak: američke težnje za globalnom dominacijom* – da se njihova vanjska politika, koja je bazirana na hegemoniji i eksploataciji, danas dominantno opravdava demoniziranjem islama i muslimana putem generalizacije da su svi muslimani potencijalni teroristi jer im, prema vladajućem diskursu Zapada, islamska doktrina ne dozvoljava emancipaciju u vidu modernizacije društva. *Pitajte američke studente na elitnim sveučilištima ili bilo gdje drugdje na što pomisle kad čuju riječ ‘musliman’. Odgovor će neizbježno biti isti: do zuba naoružani, bradati fanatični terorist koji se namjerio uništiti svog velikog neprijatelja* (Said 2003: XXI). Čomski navodi (2009: 38) kako su Sjedinjene Američke Države u posljednje vrijeme konstruirale veliki broj neprijatelja (Rusija, Kuba, Nikaragva, Vijetnam, Afganistan, Irak, itd.). Čudovište od kojeg se Amerika mora braniti danas je prvenstveno terorizam, što je u percepciji Zapada sinonim za islam. Čomski navodi sljedeću, udžbeničku, definiciju terorizma: *sračunata upotreba nasilja ili pretnje nasiljem da se postignu ciljevi koji su po prirodi politički, religijski ili ideološki... preko pretnje, prisile ili usađivanja straha* (cit. prema Čomski 2009: 68). U nastavku Čomski lucidno primjećuje kako je ova definicija ustvari parafraza zvanične politike SAD-a, ali terorizam ne može dolaziti od američke politike ili Amerikanaca (tada je terorizam, ako je u pitanju kolektivni, zvanični politički akt – spašavanje čovječanstva ili mirovna misija; ako je u pitanju pojedinačni eksces nekog Amerikanca ili zapadnog čovjeka – mentalno oboljenje, neuračunljivost, isprovociranost i sl.). Terorizam uvijek pripada drugom, jer samo Amerika posjeduje legitimitet da nasiljem pokorava i kontrolira svijet, jer su oni u osnovi dobronamjerni, pa je njihovo nasilje *plemenito*, ono je motivirano roditeljskom brigom prema cijelom čovječanstvu. Raskrinkavajući odnos SAD-a prema ostatku svijeta, Čomski će se poslužiti apsurdnom političkom logikom SAD-a, formulirajući je na ironičan način: *Ako bombardujemo Južni Vijetnam, to je zbog toga što branimo Južni Vijetnam*

od nekoga, naime, od južnih Vijetnamaca, pošto nikog drugog tamo nema (Čomski 2009: 29).

Manifestni pristup: strah od islama kao najveće prijeteće zapadnim vrijednostima – Ian MekEvan Subota

Manifestni pristup temi, nebitno o kojem se mediju ili umjetničkom obliku radilo, podrazumijeva eksplicitne, nedvosmislene i jasno uočljive stavove prema predmetu prikazivanja. U većini slučajeva, manifestni pristup predstavlja jednostranu perspektivu (ili preovladavajuću perspektivu gdje su druge perspektive svrha same sebi), jednodimenzionalan i pojednostavljen pogled na temu, te kontekst unutar kojeg je smještena tema, koji može biti složen, ali koji je krajnje podvrgnut osnovnoj, unaprijed pripremljenoj ideji i poruci. Manifestni pristup islamofobiji predstavlja vidljivo i otvoreno očitovanje straha (i mržnje) prema islamu i muslimanima koji je široko prisutan u različitim diskursima posebno nakon 11. septembra.

Primjer manifestnog pristupa susrećemo u romanu *Subota* Ian MekEvana, autora poznatog, između ostalog, po javnom iskazivanju netrpeljivosti prema islamu i muslimanima. Peter Osborne (Peter Osborne) i Džejms Džons (James Jones) navode (2014: 162) nekoliko Zapadnih mislilaca i pisaca koji su eksplicitno zagovarali mržnju prema islamu. Među njima je i Ian MekEvan koji se smatra, uz Martina Amisa (Martin Amis), najpriznatijim britanskim romanopiscem generacije. Kao snažna snaga unifikacije britanske javnosti, islamofobija se kroz kulturu i umjetnost dodatno osnažuje i potvrđuje. Zauzimajući se za svoga kolegu pisca Amisa, MekEvan govori kako prezire islamizam jer ga smatra totalitarno ustrojenim, neliberalnim, netolerantnim itd. Autori optužuju MekEvana jer je stao u odbranu fašističkog jezika Amisa prema islamu i muslimanima. Kako navode Oborn i Džons (2014: 161) Amis je otvoreno zagovarao diskriminaciju prema muslimanima, ekskomunikaciju, mržnju, pa i nasilje. Pored toga, autori optužuju (2014: 162) MekEvana za dosta proizvoljnu upotrebu naziva islamizam⁴, kojim se ne želi označiti ono što islamizam jeste, već njegovom upotrebom

⁴ Pojam islamizam podrazumijeva da islam nije samo religija nego i socio-politički poredak. Pogrešno je islam poistovjećivati sa islamizmom isto kao što je pogrešno smatrati islamizam zvaničnim programom islama.

osuditi i napasti sve one aspekte islama koji im se ne sviđaju. Pritom se lahko ulazi u generalizaciju, preuveličavanje i isticanje samo onih negativnih svojstava. Kritika islama može biti legitimna samo onda kada ne dolazi iz mržnje, predrasuda i ideoloških namjera, pa se, prema tome, legitimnost McEvanove kritike čini neprihvatljiva.

Vremenski period u kojem se odvija radnja romana jeste jedan dan, subota, unutar kojeg se tematiziraju događaji koji se dešavaju glavnom junaku Henriju i njegovoj porodici. Radi se o civiliziranoj porodici (muž je vrhunski neurohirurg; supruga je pravnica; sin je talentovani muzičar; kćer izvrsna pjesnikinja i pasionirani ljubitelj književnosti). Oni baštine zapadnjačke ideale života: žive mirnim životom, povučeno, ponašaju se sofisticirano, a rad i posao određuju njihovu svakodnevicu. Nakon terorističkog napada 11. septembra, nešto kasnije i odluke britanske vlade da vojno podrže američku invaziju na Irak, strah je dominantan osjećaj koji oblikuje svijet glavnog lika, strepeći od mogućeg napada džihadista. Nakon 11. septembra sve je moguće. Niko ko se suprotstavlja islamskom fundamentalizmu nije bezbjedan. *U tom trenutku sjeti se izvora svojeg neodređenog osjećaja srama ili nelagode: spremnosti da se daje uvjeriti kako se svijet nepovratno promijenio, da bezopasne ulice poput ove i tolerantan život koji utjelovljuju može uništiti novi neprijatelj – dobro organiziran, s mnogo krakova, pun mržnje i usredotočenog fanatizma* (McEwan 2007: 93–94).

Dominantno osjećanje koje ovaj roman odašilje jeste islamofobija, odnosno nesigurnost života usljed konstantne opasnosti od muslimana koji ne biraju sredstva za ostvarenje konačnog cilja – globalna uspostava šerijata. *Kupio je knjigu [...] i pročitao [...] ono što je djelovalo kao zaključak i prokletstvo: napadi na New York izazvali su svjetsku krizu za koju će, budemo li imali sreće, trebati sto godina da se razriješi [...] Stogodišnji rat* (McEwan 2007: 43). Islam je najveći problem Zapada koji je nakon višestoljetnih ratova napokon pronašao mir. Jedanaesti septembar je označio novi nemir. *U jesen 2001. godine globalizacija je ušla u svoju paranoidnu fazu* (Eriksen 2002: 15). Svijet je ušao u rat, primjećuje Eriksen (2002: 18), bez linija fronta, u konflikt bez ograničenja, s jasnim početkom, ali neizvjesnim krajem. Finale ovog rata nije poznato, ali se smatra da će trajati duže od prosječnog vijeka čovjekovog života. Zapad nije miran sve dok se ne riješi islamista. *Radikalni islamisti nisu pravi nihilisti – oni žele savršeno društvo na zemlji, a to je islam. Pripadaju ukletoj tradiciji o kojoj Perowne ima konvencionalno mišljenje – potraga za utopijom na kraju dopušta svaki oblik ispada, svako bezobzirno sredstvo za postizanje cilja. Ako*

je sigurno da će svi jednom zauvijek biti sretni, zar je zločin sada ubiti milijun ili dva (McEwan 2007: 45). Glavni lik Henri ovdje racionalizira intencije islamista. Vodeći se makijavelizmom, oni su spremni, po cijenu masovnih zločina, bezosjećajno, učiniti sve da bi stvorili svijet kojim će vladati šerijat. To je njihov konačni cilj. Henri se plaši islamističke bezosjećajnosti u ostvarivanju cilja, gdje svaki civil može biti žrtva islamističkog globalnog projekta.

Većina ljudi vođena je samo emocijom i impulsom (Čomski 2009: 15). Takvu populaciju Čomski naziva (2009: 13–14) *zabludjelim krdom* koje je previše glupo da bi razumjelo stvari i povodljivo, odnosno podložno ideološkoj manipulaciji koja se, prema Čomskom (2009: 14), prevashodno ostvaruje kroz medije, školstvo i popularnu kulturu. *Zabludjelo krdo* propagandu ne prepoznaje, te je prihvata kao stvarno stanje stvari i pojava. Oni su blagodat svakog poretka jer su naturalizirali ideologiju, doživljavajući je kao istinu po sebi. Čomski ističe (2009: 21–22) kako je strah glavno sredstvo koje *zabludjelo krdo* drži poslušnim i povinovanim. Iako predstavljaju slijepu i nekritičku masu, oni legitimiraju političke odluke time što stoje na strani onih koji odlučuju tobož u njihovo ime. *Moraš da ih držiš prilično uplašenim, jer ako nisu propisno uplašeni i prestravljeni svim vrstama vragova koji smeraju da ih unište spolja ili iznutra ili odakle god, mogu početi da misle, što je veoma opasno* (Čomski 2009: 21–22). Zastrašivanjem se, također, prema Čomskom (2009: 25) rasplamsavaju strasti kod naroda ili javnosti koja je u osnovi pacifistična, ali koja iz preplašenosti podržava *inostrane avanture*, odnosno invazije.

Referišući se na Stenlija Koena (Stanley Cohen), te preuzimajući njegov termin *moralna panika* u kontekstu islamofobije, Šnajder piše (2014: 435) kako je spomenuti termin upotrijebljen da označi stanje u kojemu se neki ljudi ili neke okolnosti smatraju prijetnjom vrijednostima i interesima društva. Označavajući islamofobiju kao aktuelni primjer moralne panike, Šnajder navodi (2014: 435–436) pet njenih kriterija:

1. zabrinutost (stanovništvo je zabrinuto zbog ponašanja muslimana);
2. neprijateljstvo (kao prijetnja društvenim vrijednostima, interesima i načinu života muslimani se demoniziraju);
3. konsenzus (mora se postići konsenzus o tome da muslimani predstavljaju stvarnu prijetnju i o tome da se nešto mora poduzeti);
4. zabrinutost mora biti disproporcionalna (preuveličavanje, nemanje dokaza, veći fokus na potencijalu opasnost);
5. nestalnost (moralna panika nastaje iznenada, ali isto tako i nestaje). Sim navodi (2006: 66) kako se na islam gleda kao

na prijetnju zapadnjačkom načinu života, te da mediji igraju gotovo presudnu ulogu u zastrašivanju gledateljstva o mogućim ciljevima Al-Qaide. Islamofobija je postala vidljivim obilježjem našeg društva.

Čomski navodi (2004: 85) kako je krajem 2002. godine u Sjedinjenim Američkim Državama vladala atmosfera straha prouzrokovana velikom opasnošću od bezobzirnog protivnika Iraka koji vjerovatno posjeduje oružje za masovno uništenje. Radnja romana *Subota* dešava se u periodu kada je britanska vlada podržala i stavila na raspolaganje svoje snage za invaziju na Irak. Veliki broj građana je protestovao protiv intervencije Britanije u Iraku, dok je, s druge strane, veliki dio stanovništva podržavao odluku vlade. Glavni lik romana, Henri, podržava vojni napad Britanije na Irak jer smatra Zapadnu misiju dobronamjernim činom. Oni time ne spašavaju samo ostatak svijeta, nego i stanovništvo Iraka koje živi pod strahovladom. Prikaz Iraka u romanu je izrazito jednostran. S jedne strane stoji Zapad (SAD i Britanija) kao spasioци od globalne prijetnje islamista (Irak, Al-Qaida, Bin Laden), koji su u tom binarizmu na suprotnoj, demoniziranoj strani. Irak je prikazan kao najnazadnije društvo gdje su ljudi *zatvoreni jer nisu imali tablice na automobilu, ili zato što su se posvađali s nekim za koga se pokazalo da je dužnosnik stranke ili zato što su u školi namamili njihovu djecu da prenesu roditeljske kritičke primjedbe o Saddamu izrečene za večerom* (McEwan 2007: 78). Naspram takve tiranije postavlja se zapadna plemenitost i spasilački nagon prema nedužnim Iračanima. Roman tematizira i masovne demonstracije u Londonu protiv slanja britanske vojske u Irak. Glavni lik romana, usljed islamofobije i konstantnog straha od islamističkog napada, podržava odluku vlade da se Britanija uključi u rat protiv Iraka. On smatra da će Zapad takvim zemljama donijeti demokratiju, slobodu i blagostanje. Stvarni motiv invazije na Irak nije problem ovog rada, ali, ono što jeste predmet interesa jesu vješto i sistemski razrađeni mehanizami opravdavanja napada i zločina: islamisti su najveća prijetnja čovječanstvu; islamisti posjeduju hemijsko i biološko oružje koje može uništiti planetu; muslimanske zemlje su leglo džihadista; muslimanske zemlje su mahom nazadna, neuređena, nedemokratska i neslobodna društva. Sve su ovo jaki *povodi* za invaziju na neku zemlju. Takav stav, isprovociran strahom, zauzima i glavni lik romana Henri koji osuđujući demonstracije za mir (odnosno protiv napada na Irak) poručuje: *Ako misle – a možda su u pravu – da su nastavak mučenja i egzekucije po kratkom postupku, etničko čišćenje i povremeni genocid bolji od invazije, onda bi trebali izgledati ozbiljno*

(McEwan 2007: 85).

Henrijeva kćerka Dejzi javlja se kao kritički duh, glas razboritosti. Ona se idejno suprotstavlja ocu govoreći kako je Irak projekt američke političke desnice na čelu sa Džordž Bušom (George Bush), kako su Sadama stvorili Amerikanci, kako ništa ne povezuje Irak s napadom 11. septembra, kako nema stvarnih dokaza o oružju za masovno uništenje, kako je napad 11. septembra iskonstruisala američka desnica kako bi se stvorio neprijatelj u arapskim zemljama i radikalizirao islam, čime je islam zamijenio Rusiju s mjesta državnog neprijatelja broj jedan. Glas Dejzi mogao bi biti argument da ovaj roman ne nudi do kraja jednostranu perspektivu na islam kao nužnu opasnost, ali njen glas nije dovoljno razrađen, on ostaje svrha sam sebi. Njenu dobrotu Henri poistovjećuje sa naivnošću, a njenu kritičnost i dobronamjernost kao nedostatak iskustva, te joj govori: *Genocid i mučenje, masovne grobnice, sigurnosne službe, zločinačka totalitarna država – to i Pod generacija ne želi znati [...] Mislite da ste svi dražesni i nježni i nevini, ali vjerski fašisti vas mrze [...] Radikalni islam mrzi vašu slobodu* (McEwan 2007: 225). Njen glas jeste infantilni glas mlade pjesnikinje koja nema predrasuda prema svijetu, koja živi u pacifističkoj iluziji da je planetarni mir moguć. Takav glas ne ostvaruje nikakve implikacije na dominantnu ideju romana koja u konačnici želi poručiti dvije stvari: prvo, islam je najveća globalna prijetnja koja nam konstantno diše za vratom; drugo, protiv islamizma se moramo boriti zajedno, cijeli Zapadni svijet, čime se direktno opravdava odluka britanske vlade na vojnu intervenciju u Iraku. *Cijena da se ukloni Saddam je rat, cijena ne-rata je da ostane na vlasti* (McEwan 2007: 224).

Činjenica je da pripovjedač u oslovljavanju pravi distinkciju između islamskog fundamentalizma i islama, ali je razlika prisutna samo u imenovanju. Sve drugo potvrđuje da su islamski fundamentalizam, islamski ekstremizam, terorizam, islamizam samo perfidni nazivi koji se prividno odvajaju od islama, ali suštinski konotiraju ekvivalenciju s islamom. Iako se islam načelno ne osuđuje za terorizam, nego islamski fundamentalizam, ljudi se iz straha žele distancirati i od islama koji se vrlo lahko može instrumentalizirati. To dovodi do svijesti da je islamski fundamentalizam zvanična opasnost, a islam potencijalna opasnost. Time se ostvaruje željena ksenofobija prema cijeloj religiji i njenim sljedbenicima.

Latentni pristup: dekadentni zapadni duh nema odgovor na islamizaciju – Mišel Uelbek *Pokoravanje*

Latentni pristup temi podrazumijeva indirektan, suptilan, skriven, neočit odnos prema temi. Česta sredstva koja možemo ubrojiti u latentni pristup jesu ironija i satira, iako i ironija i satira mogu biti očite, manje očite ili skrivene odnosno teško primjetne. Latentni pristup kako ga ovdje razumijevamo podrazumijeva skrivene namjere, prikrivene stavove, koje autor na suptilan način iskazuje tematizirajući određeni problem. Prioritetno ovom pristupu jeste postizanje osnovnog cilja: skrivene ideje nesvjesno trebaju postati dio percepcije čitatelja. To je temelj na kojem počiva ovaj pristup. U kontekstu islamofobije, latentni pristup kroz prikriven, neočigledan način iskazuje strah i mržnju prema islamu ili islam tematizira kao potencijalnu prijetnju životu, vrijednostima, identitetu, itd.

Roman *Pokoravanje* govori o Fransoi, univerzitetskom profesoru kojem se život svodi na obavljanje profesorskih dužnosti i heteroseksualne aktivnosti. Zainteresovanost za političku situaciju dolazi tek kada, na iznenađenje javnosti, Muslimansko bratstvo preuzme vlast u Francuskoj 2022. godine.

Roman *Pokoravanje* možemo tumačiti na dva načina, i oba su, po mome sudu, opravdana. Prvo tumačenje jeste da ovaj roman nije islamofobičan, jer nema direktnih osuda islama i muslimana (na nekim mjestima se čak pokazuju i stanovite simpatije), te da je Uelbek iskoristio islam samo za kritiku francuskog društva. Drugo tumačenje jeste da ovaj roman predstavlja istovremenu frankofobiju i islamofobiju, odnosno da je islamizacija francuskog društva iskorištena i kao upozorenje i opasnost za francuski identitet, ali i kao kritika dekadentnog francuskog društva, prevashodno intelektualaca. Analiza ovog romana ići će u smjeru potvrđivanja drugog tumačenja.

Evropa je na izdisaju, bezidejna kao i francuska politika koja ne može odgovoriti na potrebe novonastale situacije. Francuska stagnira i društveno i ekonomski. Muslimanska braća jedina su slamka za koju se građani mogu uhvatiti. Muslimani koriste krizu francuskog i evropskog identiteta i političke scene koja je razjedinjena i koja ni sama ne zna kojim bi putem krenula. Desnica i ljevica su istrošene, a Muslimanska braća dolaze kao osvježenje i politička alternativa. Šta je prvo što muslimani zadobijaju? Univerzitet, i to prestižni, Sorbonu. Kamen temeljac

novom obrazovnom sistemu jeste da svi prosvjetni radnici moraju biti muslimani, bez izuzetka. *Onaj ko kontroliše djecu – kontroliše budućnost, i tačka* (Houellebecq 2015: 63). Prvi koji su se potčinili uslovima novoi-zabrane političke partije jesu intelektualci.

Pa, Muslimansko bratstvo smatra da svakom francuskom djetetu treba omogućiti da, od početka do kraja školovanja, stekne obrazovanje u duhu islama. A obrazovanje u tom duhu je, u svakom pogledu, mnogo drugačije od svjetovnog obrazovanja. Tu, prije svega, škole nikako ne mogu biti mješovite; a za žensku djecu bit će otvorene samo pojedine ustanove. Ono što bi njima bila prva želja jeste da se većina žena, poslije završene osnovne škole, usmjeri ka školama za obrazovanje domaćica, i da se udaju što je prije moguće – manjina bi, prije udaje, završila studije književnosti ili umjetnosti; bio bi to njihov model idealnog društva. Osim toga, svi prosvjetni radnici, bez izuzetka, morat će biti muslimani. Pravila koja se tiču prehrambenog režima u menzama, vrijeme posvećeno molitvama, pet puta svakog dana, morat će se poštovati; ali na prvom mjestu, sam školski program morat će se prilagoditi prenosiocima kur'anskog učenja (Houellebecq 2015: 63).

To da muslimani dolaze na vlast i zaposjedaju univerzitet ne govori samo o muslimanima, nego, možda i više, o trenutnom francuskom dekadentnom i indiferentnom duhu. Ništa se ne čini kako bi se Muslimansko bratstvo spriječilo da zavlada Francuskom. Nema odgovora ni u politici, ni među intelektualcima, ni među građanima. Francusko društvo se potpuno prepustilo, prevashodno ne iz straha, već iz beznađa. Muslimansko bratstvo na vlast dolazi legitimnim, demokratskim putem, preko izbora. Narod je za njih glasao. S njima su, bez većih problema, u koaliciju ušle političke partije velikog ugleda. Iako je vođa stranke Muhamed Ben Abas već najavio kako će svi prosvjetni radnici morati biti muslimani, s francuskih univerziteta nije upućena niti jedna protestna nota. Uelbek opisuje Ben Abasa izrazito objektivno, nepristrasno, bez imalo predrasuda. Ben Abas je istinski vođa, vizionar, inteligentan, najbolje što je francuska politika u tom trenutku mogla ponuditi. On se zalagao za dijalog, za međureligijsku saradnju, za slobodno tržište, za porodicu kao osnovnu ćeliju društva, za društvo koje će njegovati moralne vrijednosti, za proširivanje Evropske unije, za integraciju građana Trećeg svijeta u sve slojeve francuskog društva itd. Prividno, njegov politički program nema nikakve veze sa islamskim fundamentalizmom, ali ipak, teokratske vrijednosti postaju temeljna obilježja novog društva (prosvjetni radnici moraju biti muslimani, rad

se prekida za vrijeme dnevnih molitvi, žene se edukuju za domaćinstvo, patrijarhalne vrijednosti, muškarac može imati više žena itd.). Nakon što je izabran za predsjednika države, Abas je povlačio besprijekorne poteze. Društvo napreduje na svim nivoima. *Najneposrednija posljedica njegovog izbora bio je pad stope kriminaliteta, i to enorman [...] Veliki uspjeh je u najkraćem roku postignut i na planu smanjivanja broja nezaposlenih* (Houellebecq 2015: 148).

U romanu nema stereotipnog opisivanja islama i muslimana. Nigdje ne nailazimo na prezir prema islamu i muslimanima, ali postoji zapanost pred nekim muslimanskim praksama kao što su poligamija ili pasivan društveni status žena itd. Odnos prema islamu u ovom romanu više možemo okarakterizirati kao kritiku nekih islamskih vrijednosti, posebno onih koje se odnose na žene, negoli kao islamofobiju. Pošto se tekst nikako ne može odvojiti od konteksta, ono što je problematično jeste u kakvim je socio-političkim okolnostima upotrijebljen islam, jer svaki tekst vrši stanovite implikacije na izvantekstualnu stvarnost, kao što i izvantekstualna stvarnost vrši snažne implikacije na tekstualnu stvarnost.

Francusko društvo je toliko dekadentno da su dopustili muslimanima da zavladaju zemljom, te da instaliraju vlastiti sistem vrijednosti. Islam je iskorišten kako bi se uputila kritika francuskoj socio-političkoj situaciji. Onaj *drugi, strani* uspostavlja red u našoj kući. Ovaj roman možemo shvatiti i kao upozorenje od moguće islamizacije Evrope, ali upozorenje koje nije motivirano mržnjom i ksenofobijom, iako, zbog socijalnog konteksta koji na islam gleda prezrivo pogledom, takvo upozorenje može izazvati dodatnu netrpeljivost. Zato ovaj roman uslovno možemo nazvati islamofobičnim. Toj tvrdnji ide u prilog interpretacija prema kojoj roman sije strah kod francuskog naroda putem mogućnosti da će umjereni šerijat postati novi ustav francuskog društva. Iako nije prisutna eksplicitna islamofobija, ipak je jasno da se islam koristi kao nešto što nam nije posve blisko, kao strano našem identitetu, kao nešto što je zavodljivo, privlačno, ali u osnovi diskriminirajuće (pogotovo prema ženama). Islam korespondira sa naslovom romana. Islam znači pokoravanje, što u sekularnom i liberalnom društvu može izazvati negativne konotacije u smislu slijepog i nekritičkog slijedenja, odnosno pokoravanja. Drugi smisao naslova odnosi se na glavnog lika Fransoa koji je personifikacija francuskog društva. On se na kraju pokorava islamskoj vlasti, prelazi na islam, motiviran karijerizmom, odnosno

željom da nastavi sa univerzitetskim radom, iako svjestan da je univerzitet, nakon što su ga zauzeli muslimani, totalitarno ustrojen.

Najveća Uelbekova kritika usmjerena je prema intelektualcima, satirično ih predstavljajući kao plašljive, povodljive, indiferentne parazite koje ne zanima socio-političko stanje, što je tako strano i otuđujuće od francuskog revolucionarnog duha. Njihova istraživanja i predavanja postaju svrha samima sebi. Glavni lik, intelektualac, profesor na Sorboni, čiji život pratimo kroz roman, jedino o čemu razmišlja jeste kako će zadovoljiti svoje seksualne nagone uz flašu vina sa nekom prijateljicom ili studenticom. Kritikujući intelektualce, kao vrh koplja određene zajednice, Uelbek kritikuje i cjelokupno francusko društvo, koje se čitavo pretvorilo u *zabludjelo krdo*.

Adam Gopnik čita Uelbekov roman kao satiru ističući kako *vrijednost je ove knjige u njegovu prodornom, nepogrešivom oku za otužne detalje života Francuske* (Gopnik 2015: 24). Satira je uvijek kritika, razobličavanje stanovitih anomalija, te je, prema tome, uvijek angažirana. Ukazujući na stanovitu iščašenost, satiričnim postupcima se takav problem nastoji do kraja ogoliti i time uticati na njegovo otklanjanje. U ovom romanu predmet satiričnog napada nije samo islam, nego i *beskičmenjaštvo francuske intelektualne klase* (Gopnik 2015: 26). Komičan je stepen potčinjenosti i licemjerne povodljivosti francuske inteligencije da se potčine islamskom režimu koji im za poslušnost obećava velika primanja, više žena, i to poslušnih, koje će *uživati* u ispunjavanju patrijarhalnih dužnosti. Dvostruka kritika nastoji poručiti francuskom društvu da ozdravi, da se probudi iz pasivnosti, anemije, dekadentnosti, jer će, u protivnom, muslimani zavladatai Francuskom i uvesti svoje vrijednosti života.

Zašto je Uelbek odabrao baš islam? Islam je druga najmnogoljudnija religija u Francuskoj; islam je, od svih religija, najviše sačuvao pokornost autoritetu i religijskim propisima; islam je religija koju mnogi poistovjećuju sa političkim sistemom; islam je potencijalna prijetnja identitetu Zapada; muslimani bilježe najveći porast nataliteta, itd. Sve navedeno ide u prilog vjerovatnoći da će u skorijoj budućnosti evropska društva u određenoj mjeri biti islamizirana, što će dovesti u pitanje čistoću zapadnog identiteta i zapadnih vrijednosti.

Problemski pristup: generalizacija i hegemonija – Hamid Mohsin *Nerado fundamentalist*

Problemski pristup temi podrazumijeva složen, korjenit i višedimenzionalan način tematske obrade. Problemski pristup odnosi se na temu otvoreno, direktno, ali slojevito, nudeći širu sliku čiji uzrok nije jednostran, nego složen i u toj složenosti problematiziran. U kontekstu islamofobije, problemski pristup predstavlja razumijevanje ovog fenomena iz njegove biti, odnosno, problematizira složenu mrežu uzroka i posljedica koje islamofobija može izazvati u društvenom i individualnom životu. Pored toga, ovaj pristup ne nudi jedan odgovor, nije esencijalistički, ne generalizira, ne simplificira, već problematizira stvari tako da uključuje više strana pokazujući istinsku složenost fenomena. Ovaj pristup također želi rasvijetliti problem tako da ponudi mogućnost za njegovo otklanjanje i prevazilaženje, a ne dodatno produbljivanje i širenje.

Nerado fundamentalist je roman koji tematizira dešavanja u životu mladog Pakistanca Čerkeza prije i poslije 11. septembra. U tom periodu Čerkez živi i radi u Nju Jorku (New York) nakon završenog studija na Princeton Univerzitetu sa izvanrednim uspjehom što mu omogućava brzo i uspješno zaposlenje čime počinje ubirati bogate plodove američke utopije. Čerkez je istinski zaljubljenik u Ameriku, fasciniran njenim civilizacijskim dostignućima i načinom života. Amerika je za njega svijet velikih mogućnosti, društvo koje ostvaruje uslove za doseganje životnog sna. Nominalno, Čerkez je musliman, ali njegov život nije oblikovan islamskim vrijednostima. On je u potpunosti prihvatio zapadnjačko-liberalni način života (alkohol, vanbračni odnos, karijera), koji u mnogo čemu, posebno u polju običaja, nemaju mnogo zajedničkog sa islamskom kulturom življenja. Nakon 11. septembra njegov život se iz temelja mijenja – Često bih na parking u otkrio da je jedna od guma na mom unajmljenom automobilu probušena – suviše često da bi to bila slučajnost (Hamid 2010: 93) – ali ne samo njegov, nego i život svih muslimana, i ne samo u Americi, nego i u svijetu. Čuo sam priče o diskriminaciji koju su muslimani počeli osjećati u poslovnom svijetu – priče o opozivim poslovnim ponudama i otkazima bez osnove (Hamid 2010: 116). Dva su ključna razloga Čerkezevog razočarenja u američki san i američko društvo: prvi se odnosi na generalizaciju, reduciranje i simplificiranje islama u svrhu političkog instrumentaliziranja; drugi

razlog jesu imperijalne i hegemonijske pretenzije prema ostatku svijeta, posebno prema muslimanskim zemljama.

Iskrivljena slika islama od strane Zapadnih centara moći koji se diskurzivno kanališu oblikujući dominantnu svijest i stav prema islamu i muslimanima, počiva na generalizaciji, reduciranju i simplifikaciji. Generalizacija podrazumijeva esencijalističko sagledavanje prema kojem su svi muslimani isti, a islam ontološki nazadan, nasilan, fundamentalistički, ekstreman u svojim nazorima itd. Generalizacija je uvijek pogrešna, pa i u slučaju da je islam predstavljen kao savršenstvo, a muslimani kao prirodno odabrani i čovječni. Reduciranje islama podrazumijeva selekciju samo nekih svojstava koji se zloupotrebljavaju, ističu, preuveličavaju, a često i pogrešno interpretiraju, dok simplifikacija podrazumijeva jednostran stav koji najčešće proističe iz površnog poznavanja islama. Navedena tri svojstva, u pravilu, koriste se zajedno, međusobno se podupiru i podrazumijevaju.

Ono čemu se Edvard Said (Edward Said), u klasiku orijentalizma *Krivotvorenje islama*, snažno suprotstavlja jeste zlobna generalizacija islama, koja se najprije sastoji, kako Said navodi (2003: XII), u insistiranju da islam uređuje islamska društva od vrha do dna, da je svijet muslimana jedan povezani entitet, da su islamska institucija i država u islamu jedno itd. Dževad Karahasan se također oštro suprotstavlja (1999: 182) generalizaciji, ističući kako je ona rasistička jer pretpostavlja da se čovjekovo biće može reducirati na socijalne pripadnosti. *Uzimajući u obzir tendenciju da se islam reducira na šačicu pravila, stereotipa i generalizacija o vjeri, njenom osnivaču i čitavom islamskom narodu, ovjekovječuju se istaknute negativne činjenice o islamu (nasilje, primitivizam, atavizam, prijeteće odlike islama)* (Said 2003: XIII).

Naslov *Nerado fundamentalist* predstavlja interpretativni ključ romana. Glavni lik Čerkez etiketiran je kao fundamentalist, potencijalni terorist samo jer je nominalno musliman i jer izgleda kao Arap, iako nije Arap nego Pakistanac. U očima Zapada on je fundamentalist, fundamentalist mimo svoje volje. *Na aerodromu su me naoružani stražari otpratili u sobu gdje sam se morao skinuti i ostati u boksericama [...] i to je bio razlog da sam se posljednji ukrcao u naš avion. Moj ulazak pobudio je zabrinutost u očima mnogih mojih saputnika. Letio sam u New York osjećajući se nelagodno zbog vlastitog lica: bio sam svjestan da sam pod sumnjom* (Hamid 2010: 74). Zapadna mejnstrim (mainstream) svijest stvorila je fiktivnu vezu između Arapa, muslimana i terorizma, a

fundamentalizam se u zadnje vrijeme automatski povezuje sa islamom. *Namjerno stvorene asocijacije između islama i fundamentalizma osiguravaju da će prosječni čitatelj poistovjetiti islam i fundamentalizam kao jednu te istu stvar* (Said 2003: XIII). Stuart Sim (Stuart Sim) posvećuje čitavu studiju problemu fundamentalizma i njegovoj genealogiji pišući kako je islamski fundamentalizam samo jedan od odlika fundamentalizma. Autor detaljno obrađuje četiri oblika fundamentalizma koji su prisutni danas: religijski, tržišni, politički i nacionalistički. Dok se potonja tri fundamentalizma uopće ili veoma rijetko spominju u javnosti, religijski fundamentalizam se ističe kao dominantan i najžešći, a ponajviše onaj islamski. Najveći problem fundamentalizma jeste njegova isključivost i krajnja, nekritička uvjerenost u posjedovanje jedne istine, a time i prirodnog ekskluziviteta. *Fundamentalistički um ne trpi različitosti, ne trpi suprotstavljanje. Njemu je draga pokornost sustavu, nekritičko pristajanje na vjeru* (Sim 2006: 21). Postavljajući pitanje: zašto svi mrze islam?, Sim odgovara (2006: 66) kako netrpeljivost prema islamu velikim dijelom proističe iz dovoljnog nepoznavanja islama na Zapadu, pa javnost ulazi u zamku parcijalnog interpretiranja. Iz toga proizlazi da se islam lahko instrumentalizira u političke svrhe kao uzrok većine globalnih problema koji proizlaze iz samog bića islama, njegove biti u Kur'anu kao *fašističkom* štivu kako ga smatra holandski političar Gert Wilders (Geert Wilders). Takva interpretacija islam posmatra kao suštinski fundamentalističku religiju koja propagira da se islamski zakon (Šerijat) uspostavi na čitavoj planeti.⁵ Pored toga, muslimani su iracionalno ljubomorni i zavidni dostignućima koje je ostvario zapadni um vodeći se prosvjetiteljskim i sekularnim principima. *Mnogi analitičari skloni su utješnim odgovorima: bijes u muslimanskom svijetu ima korijene u kivnosti zbog naše slobode i demokracije* (Chomsky 2004: 238). Uz to, muslimane se predstavlja kao skupinu koja neće, ne samo da prihvati, nego i toleriše Zapadno slobodoumlje i njegov *nemoralni* način života. *Ironija je u tome što zapadne ideje o islamu u cjelini više vole povezivati 'islam' s onim čemu se veliki broj muslimana i sam opire: kazni, autokraciji, srednjovjekovnoj logici i teokraciji* (Said 2003: 50–51).

⁵ Sim navodi (2006: 69) kako je primarni cilj islamizma uspostava šerijatskog zakona, koji je u mnogim svojim elementima okrutan i kao takav neprihvatljiv Zapadu koji mnoge šerijatske prakse smatra divljaštvom. Dodatni problem predstavlja što uspostava šerijata nužno ostvaruje političke zadatke, a odvajanje religije od politike temeljno je svojstvo zapadne civilizacije.

Frustrirajuće je što politička borba nije ograničena samo unutar političkih okvira, već se snažno reflektira i upliće u pojedinačne, lične živote. Politički sukob se prenosi u konflikt u domovima, u svakodnevni personalni život. Time se cjelokupna javnost okreće protiv eventualne prijetnje što dodatno, na polju svakodnevnice i kulture, širi jaz između *Mi – Oni*. Na taj način Zapadne invazije dobivaju sasvim drugo značenje. One nisu samo dobronamjerni projekt da se muslimanske zemlje demokratiziraju, već i da ostatak svijeta zaštite od prijetećeg islamskog fundamentalizma. Kao ishodište problema između muslimanskih zemalja i zapadnog svijeta Karahasan ističe *političko instrumentaliziranje islama koje je opasnije za islam nego za zapadni svijet* (Karahasan 1999: 184), želeći time reći kako je opasnija zloupotreba islama od strane muslimana, negoli od strane protivnika islama. Instrumentalizacija islama od strane protivnika islama producira revolt kod muslimana koji je ciljano isprovociran i izmanipulisan, što dovodi do okrivljavanja *nevjerničkog i zlonamjernog Zapada* kao apsolutnog neprijatelja. Zapadnoj politici je u interesu da ih muslimani percipiraju kao neprijatelje kako bi imali razlog za napad, eksploataciju, hegemoniju, mržnju itd. Muslimani ne bi smjeli pristajati na takvu igru Zapada. Izmanipulisana svijest o Zapadu kao apsolutnom neprijatelju samo produbljuje sukobe. Muslimani se moraju izdići iz politizacije, banalizacije i jeftine manipulacije islamom kako bi se ostvarile pretpostavke za rješavanje problema, *i ne treba da zamišljate da smo mi Pakistanci svi potencijalni teroristi, kao što ni mi ne treba da mislimo da ste vi Amerikanci svi ubojice na tajnom zadatku* (Hamid 2010: 173). Kakav bi odgovor muslimanskog svijeta na hegemoniju Zapada trebao biti, nije predmet ovog rada. U svakom slučaju, odgovor nije u islamskom ekstremizmu.

Glavni lik Čerkez razočaran je posebno američkom vanjskom, hegemonističkom politikom koja se upliće u svako globalno zbivanje, želeći ostvariti kontrolu nad cijelim svijetom. Čerkez ne želi više učestvovati u društvu koje pretendira da ostvari globalnu dominaciju nehumanim sredstvima, gdje se vlastiti interesi prerušavaju u borbu protiv terorizma. *Tu noć sam proveo razmišljajući o tome šta sam postao. Više zaista nije moglo biti sumnje: bio sam janičar modernog vremena, sluga američke imperije u vrijeme kad osvaja jednu zemlju sa mojim saplemenicima i možda čak tajno sarađuje da osigura da se moja zemlja suoči s ratnom prijetnjom [...] osjećao sam se rastrzano* (Hamid 2010: 145). Čerkez prevashodno nije izrevoltiran zbog mržnje prema islamu, već zbog nepravde koju američka politika

čini prema ostatku svijeta i koje instrumente koriste da bi ostvarili vlastite političke interese. Jedan od tih instrumenata jeste i terorizam izjednačen sa islamom, odnosno uvjerenje da je terorizam prirodan islamu i muslimanima, a, ustvari, *terorizam je ono što naše vođe proglašavaju terorizmom. I gotovo* (Chomsky 2004: 126). Teroristi nisu samo neprijatelji Amerike nego i civilizacije, te su oni, prema tome, barbari modernog doba, doba slobode, demokratije, ljudskih prava itd. *Jednostavno nisam u stanju shvatiti moralnu, političku ili pravnu razliku između ovog 'džihada' Sjedinjenih Država protiv onih koje ta zemlja smatra neprijateljima i 'džihada' islamskih skupina protiv onih koje oni smatraju neprijateljima* (cit. prema Chomsky 2004: 224). Opravdavati vlastite postupke kriveći druge u srcu je američke ratne politike. Kao projekt nove imperijalne strategije, ratovi koje Amerika vodi moraju, prema Čomskom (2004: 25), imati nekoliko karakteristika: 1. Meta napada mora biti praktički bez izgleda da se odbrani; 2. Meta napada mora biti dovoljno važna da se opravda uloženi trud; 3. Mora postojati način na koji je metu napada moguće prikazati kao izvor krajnjeg zla i neposrednu prijetnju našem opstanku. *Amerika je 'povijesni podvodnik' i stoga mora održati globalnu dominaciju i vojnu nadmoć, zauvijek i bez konkurencije, na dobrobit cijelog svijeta. Iz toga slijedi i da je 'apsolutna sloboda u korištenju i prijetnjama korištenjem sile' koju će SAD-u omogućiti protubalistička obrana naš dragocjeni dar čovječanstvu* (Chomsky 2004: 253). Kao temeljne zadaće globalnog upravljanja koje je Amerika sebi zacrtala nakon Drugog svjetskog rata, kako navodi Čomski (2004: 24), jesu: zadržavanje drugih središta globalne moći unutar zadanog poretka kojim upravljaju Sjedinjene Američke Države; održavanje nadzora nad svjetskim izvorima energije; sprečavanje neprihvatljivih oblika neovisnog nacionalizma; i nadvladavanje kriza demokracije na domaćim neprijateljskim područjima.

Čerkezovo iskustvo *američkog sna* poslužilo nam je da uputimo kritiku surovom kapitalizmu politike Sjedinjenih Američkih Država. U pitanju je forma kapitalističkog fundamentalizma koji ne bira sredstva kojima će eksploatirati svjetske resurse. Pošto se profit postavlja kao vrhunjavno božanstvo današnjice, kao jedini način kojim će se dosegnuti blaženstvo jeste hegemonija, a islamofobija se javlja kao efikasan instrument opravdavanja i izrabljivanja bogatstava muslimanskog svijeta.

Umjesto zaključka: islamofobija kao *veliki narativ* o zapadnoj superiornosti

Muslimanski svijet je postao ekran na koji Zapad projicira šta god želi. Sistemsko demoniziranje islama i muslimana postaje jedno od najprepoznatljivijih obilježja političkog i medijskog narativa u zapadno-evropskim zemljama. Odnos prema islamu i muslimanima poprimio je tolike razmjere, na svim nivoima (socijalnom, kulturnom, političkom, ekonomskom itd.), da s pravom možemo govoriti o novom velikom narativu zapadne civilizacije. Pod velikom pričom o superiornosti Aleksandar Skot (Alexander Scott) podrazumijeva (2014: 513) mit o kulturnoj superiornosti koji je često koncentriran oko religijskog identiteta, ali nipošto s ekskluzivno ili esencijalno religijskim značenjem. Takve priče autor ne pripisuje samo zapadnoj kulturi, nego i ostalim kulturama, pa tako i onoj oblikovanoj islamskim vrijednostima. Velika priča Zapada u vidu orijentalizma, ne samo da nije prevaziđena, već je ona dodatno proširena. Kao što je orijentalizam u pozadini imao imperijalne interese, tako i danas islamofobija u pozadini nosi hegemonijske pretenzije Zapada. *Ukratko, velika priča bila je i ostala 'sine qua non' bilo koje dugoročne dominacije jednog naroda nad drugim jer ona služi kao izvor legitimiteta za tu dominaciju* (Scott 2014: 521).

Pošto velika priča podrazumijeva satanizaciju i mržnju prema drugom, potvrda da je islamofobija, trenutno, globalni veliki narativ broj jedan (pored kapitalizma) jeste činjenica kako se u javnosti jedino govor mržnje prema islamu i muslimanima, ne samo da ne sankcioniše, već se i podržava. *Ono što 'mainstream' mediji u svojim raspravama govore o muslimanskim nazorima, karakteru, vjeri ili kulturi u cjelini danas se više ne smije govoriti ni za Afrikance, ni za Židove, ni bilo koji drugi istočnjački narod ili Azijate* (Said 2003: IX). Priroda mržnje očituje se u njenom sljepilu. Ona ne vidi ono što bi morala da vidi. Mržnja okreće glavu pred činjenicama, ili još gore, činjenice zamjenjuje iluzijom, a da pritom do krajnosti vjeruje toj iluziji. *U svijesti antisemite (čitaj: islamofobije) fantazija zamjenjuje činjenice, a činjenice bivaju proglašene za fantaziju* (Finci 2006: 50). Gdje je kraj rasizmu, nacionalizmu, fašizmu, ksenofobiji? Njihov nestanak djeluje kao Sizifov posao, ali se pretpostavke njihovom suzbijanju mogu desiti tek *kada više ne bude politike koja ih proizvodi* (Finci 2006: 53).

Islamofobija se može razumijevati kao, u Liotarevom smislu, *velika naracija* ili *metanaracija* Zapadnih, fašističkih, totalitarnih ideologija. Ona je holistička, totalizirajuća pripovijest koja daje značenje i istinu o jednom dijelu stvarnosti. Ona je predstava svjetske zavjere muslimana čija poruka naglašava uzrok svih problema i zala sa kojima se susreće trenutni poredak i nudi optimističku viziju i nadu da, ukoliko se muslimanima onemogućí sprovedba njihovog plana, svijet će ostvariti uslov za kretanje prema utopijskom stanju. Islam se predstavlja kao planetarni neprijatelj, a generalno, iako neprijatelj ne mora biti planetarni on mora biti apsolutni, kriv za sve nedaće jedne zajednice, za cjelokupan poredak i egzistenciju. Ksenofobija i stereotipi se proizvode. Oni nemaju uporišta u stvarnosti već u kreiranoj iluziji i predodžbi. Ideologija koja zarad vlastitih interesa mobilizira mase formirajući njihovu svijest i percepciju, predstavljajući se kao prirodno stanje stvari, nije nešto što je urođeno, već stečeno i usvojeno, pa tako ni predrasude nisu prirodne, datosti same po sebi, već usvojene. *Takve predrasude, osjećanja i 'način mišljenja' (u kojem dogma vlada nad refleksijom) stvara određeni ideološki kontekst* (Finci 2006: 33).

Velike naracije igraju presudnu ulogu u konstituiranju monolitne ideološke svijeti koja podrazumijeva zatvoreni i samoodređujući identitet. Takav narativ okuplja jednu stranu protiv druge. On funkcioniše kao ideološki, sveobuhvatni mit i aktuelan je posebice u ratnim okolnostima kada je zločinačke pretenzije potrebno *legitimirati*. U temelju takvih naracija, u pravilu, je *drugi* predstavljen kao suprotnost, opozicija vlastite superiornosti, kao, npr., u velikim zapadnjačkim imperijalističkim naracijama iz čijeg se konteksta može razumijevati i naracija islamofobije. Računajući na vlastitu univerzalnost, takve naracije vjeruju u jedinstven i pouzdan odnos sa svijetom, te u korespondirajući odnos sa stvarnošću. Karakteristika *postmodernog stanja* jeste da takve narative prepoznaje kao samo još jedan oblik fikcije. Liotar (2005) će postmodernu upravo definirati kao gubitak povjerenja u *metanaracije* koje svoju legitimnost, uglavnom, pronalaze u metafizičkim okvirima i institucijama moći. To je ustvari gubitak povjerenja u velike ciljeve, u smislenost bilo kakvog sistema i ideja koje se predstavljaju kao emancipatorske i esencijalističke. Danas svjedočimo da Liotareva ideja o izumiranju velikih naracija nije posve održiva. Rastući nacionalizam, islamofobija, pa i vestofobija, samo su neki od oblika metanaracija. Istina, one su danas više socijalni instrumenti nego socijalni poretci ili

revolucionarne ideologije. Današnje velike naracije možemo nazvati i mitovima savremenog društva, mitovima u Rolan Bartovom smislu. Mit, prema Bartu, želi da stvari izgledaju onako kao da znače same za sebe. Mit naturalizira pojam time što značenje pretvara u oblik, *nema mita kojemu oblik nije motiviran* (Barthes 2009: 156). Musliman nikad nije samo musliman, on je svjetski urotnik, potencijalni terorist i fundamentalist, generalno sinonim svakom zlu ili obliku svakog zla, *mit preokreće 'anti-physis' u 'pseudo-physis'* (Barthes 2009: 169). Islamofobija jeste primjer političke fantazije i artistske konstrukcije koju mnogi smatraju bjelodanom činjenicom, poistovjećujući svoju predrasudu sa istinom i nediferencirajući negativne karakterizacije i kategorije od neprijatelja ili predmeta mržnje. U takvim slučajevima javlja se potreba za tipom, za svođenjem na jednoobrazno, uniformno. Objekat mržnje postaje sinonim za sve nepoželjno i loše unutar tog vrijednosnog sistema, odnosno musliman postaje tipska figura svih negativnih osobnosti. To su ideološke prakse *par excellence* jer one, kako Stuart Hal (Stuart Hall) navodi (2001: 220), prišivaju ili spajaju subjekt sa strukturama značenja.

Zapad projicira vlastite slike o sebi putem formiranja slike o Drugom, a tim slikama pridaje ontološki status. Drugi se javlja samo kao negacija koja treba potvrditi vlastito ja. Da bi se uzdiglo vlastito ja, posrijedi je *hiper(dija)bolizacija* koja podrazumijeva preuveličavanje u demoniziranju. Islam se nastoji predstaviti inferiornim, barbarskim, iracionalnim, primitivnim, nasilnim, agresivnim, prijetećim, koji generira i podržava terorizam i, ne samo da doprinosi, već je i glavni generator *sukoba civilizacija*. Još iz *Orijentalizma* znamo kako se zapadno-evropski um iscrpno bavio proizvodnjom vlastitih predstava o islamu i upravljanjem tim predstavama, a evidentno je da je njima oduvijek nedostajala podudarnost sa stvarnim, sa onim što islam zaista jeste.

Izvori i literatura

Izvori:

- Hamid, Mohsin (2010): *Nerado fundamentalist*, Sarajevo, Šahinpašić.
- Houellebecq, Michel (2015): *Pokoravanje*. Sarajevo / Zagreb, Buybook.
- McEwan, Ian (2007): *Subota*, Zagreb, Znanje.

Literatura:

- Ahmed, Parvez (2014): “Predrasude su stvarne i uzrokuju ogromnu štetu”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Allen, Chris (2014): “Islamofobija: Nova ideologija za medijsku generaciju”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Allen, Chris (2014): “Ka novoj definiciji islamofobije”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Almond, Ian (2011): *Predstavljanje islama u zapadnjačkoj misli*, Sarajevo, Centar za napredne studije.
- Al-Shaikh-Ali, Anas (2014): “Islamofobični diskurs prerušen u likovnu umjetnost i književnost”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Barthes, Rolan (2009): *Mitologije*, Zagreb, Pelago.
- Biti, Vladimir (1997): *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb, Matica Hrvatska.
- Chomsky, Noam (2004): *Hegemonija ili opstanak: američke težnje za globalnom dominacijom*, Zagreb, Ljevak.
- Čomski, Noam (2009): *Kontrola medija: spektakularna dostignuća propagande*, Novi Sad, Rubikon. Beograd, Beoknjiga.
- Eriksen, Thomas Hylland (2002): *Paranoja globalizacije: islam i svijet poslije 11. septembra*, Sarajevo, Sejtarija.
- Finci, Predrag (2006): “Antisemitizam u umjetnosti”, u: *NOVI IZRAZ, Časopis za književnu i umjetničku kritiku*, 33–34: 033–053.
- Foucault, Michael (1994): *Znanje i moć*, Zagreb, Globus.
- Gopnik, Adam (2015): “Naredni scenarij: Frankofobna satira Michela Houellebecqua”, u: *Zeničke sveske – Časopis za društvenu fenomenologiju i kulturnu dijalogiku*, 21: 22–33.
- Hall, Stuart (2001): “Kome treba identitet”, u: *Reč* 64/10: 215–233.
- Isanović, Nusret (2016): *Refleksije o kulturnim i društvenim fenomenima: odgoj, realnosti, tolerancija, islamofobija*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Karahasan, Dževad (1999): “Islam, modernost i humanizam”, u: *Forum Bosnae* 14/01: 181–191.
- Lyotard, Jean-Francois (2005): *Postmoderno stanje: Izvještaj o znanju*, Zagreb, Ibis grafika.
- Osborne, Peter i Jones, James (2014): “Muslimani pod opsadom: otuđenje ranjivih zajednica”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Said, W. Edward (2003): *Krivtvođenje islama: kako mediji i stručnjaci određuju način na koji vidimo ostatak svijeta*, Zagreb, V. B. Z.
- Said, W. Edward (1999): *Orijentalizam*, Zagreb, Konzor.
- Schneider, T. Elke (2014): “Reprodukcija islamofobije u diskursu njemačkih i holandskih novinskih članaka”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.

- Scott, C. Alexander (2014): “Treba dekonstruirati našu veliku priču o superiornosti”, u: Ahmet Alibašić / Muhamed Jusić (ur.), *Islamofobija: pojam, pojava, odgovor*, Sarajevo, El-Kalem, Centar za napredne studije.
- Sim, Stuart (2006): *Svijet fundamentalizma: novo mračno doba dogme*, Zagreb, Planetopija.

The discourse of Islamophobia in literature: Three topical approaches

Summary

Literature, as an ideologically very potent field, often serves as an instrument which validates the status quo, empowers existing relations of power, and shapes the sociopolitical awareness. On the other hand, literature is also a powerful platform for examining, understanding, and deconstructing the ideological mechanisms that offer a distorted picture of reality created by the centres of power. On such a premise, this paper attempts to denaturalize the ideologically constructed notion of Islam and Muslims which occurs in the form of a new grand narrative of the West. Analysing the following three novels: *Saturday* written by Ian McEwan, *Submission* by Michel Houellebecq, and *The Reluctant Fundamentalist* by Mohsin Hamid, the paper deals with the thematization of Islamophobia within the literary discourse, where three literary approaches to the topic (Islamophobia) are evident: manifest, latent and problem approach.

Keywords: Islamophobia, ideology, literary-thematic approaches, Ian McEwan, Michel Houellebecq, Mohsin Hamid.